

SADRŽAJ

Predgovor 9

I. Rat je počeo 13

„Ljudski životi su ugroženi na svakom mestu“ (Mesud Hasotić) 22

II. Povlačenje JNA i stvaranje srpske vojske 63

„Ako se borimo, preživjet će neko“ (Ratko Mladić) 89

III. „Bosne više nema“ 109

Bitka za koridor, početak 131

Sarajevo, otvaranje aerodroma 165

Borbe u Hercegovini 184

IV. Paravojne formacije i kriminal u Srpskoj Republici 207

U Bijeljini i Zvorniku 210

U Posavini 230

U Tesliću 255

„I dalje se krade sve i svašta, a kao izvršioci pojavljuju se žene i djeca“ 272

„Država je javno dobro ako počiva na vladavini prava,
ako ne počiva na vladavini prava, onda je javno zlo“

(Branko Đerić) 287

V. Ratni zločini 297

Ratni zarobljenici, logori i sabirni centri 384

Logori za Srbe 410

VI. Srbija i rat u Bosni i Hercegovini 431

Konferencija u Londonu 444

Prevlaka, kraj 470

Milošević, stabilizacija vlasti 494

VII. Bitka za Posavinu i operacija „Vrbas 92“ srpske vojske 511

Srbi i Hrvati – ni rat, ni mir, Muslimani i Hrvati – put ka ratu 544

VIII. Bitka za Sarajevo 573

Ratna hronika (jul 1992. – maj 1993) 575

IX. Srebrenica, prvi čin 619

„Ovo je ustanak srpskog naroda u borbi protiv Turaka“

(nepoznati komandant srpske vojske) 641

Kravica 674

„Kao stari vojnik, sa tugom sam prepoznao miris smrti“ (Filip Morion) 695

„Da smo ušli u Srebrenicu, bilo bi krvi do koljena a mi bi mogli izgubiti državu“

(Radovan Karadžić) 711

Registar ličnih imena 731

PREDGOVOR

Glavne tokove političke istorije Bosne i Hercegovine od proleća 1991. do njenog međunarodnog priznanja 6. aprila 1992. opisali smo u trećem tomu naše monografije o raspadu Jugoslavije.¹ Sada se pred čitaocima nalazi prva od tri zamišljene knjige o ratu u Bosni i Hercegovini. U njima će biti istraženi i opisani ključni događaji od početka do kraja rata i mirovne konferencije u Dejtonu iz novembra 1995. godine. U prvom tomu dominira „srpski pogled“ na rat, što je posledica dinamike događaja u prvoj ratnoj godini. U naredna dva toma biće predstavljena „slika rata“ druge dve nacionalne zajednice, kao i ključnih međunarodnih aktera.

Tvorci ratova će reći da se oni stalno događaju u skoro cikličnim intervalima, da su ratovi obeležje svih vremena i epoha, da imaju ontološki karakter koji ljudsko postojanje određuje na fundamentalan način, da je u pitanju „organski preobražaj“ koji vreme deli na „male“ i „velike“ epohe jednog naroda. Humanistički intelektualci govore suprotno: ratovi su prvenstveno sredstvo zla, pokreću se sa ciljem da donesu korist pobedniku, a učine štetu poraženom. Ta korist se predstavlja kao „dobro“ i u njenoj senci ostaje zlo učinjeno poraženoj strani. Za to zlo gotovo niko, osim retkih pojedinaca, ne preuzima odgovornost. Ti intelektualci upozoravaju i da su ratovi svedočanstvo o mračnoj strani čovekove prirode, a da su brojni neljudski postupci njihova osnovna karakteristika koja tako postaje deo nove „antropologije zla“.

Istorijska nauka sledi princip da događaji nisu jednosmerno determinisani u smislu da su se morali dogoditi onako kako su se dogodili, nastoji da odgovori na pitanje zašto se nešto dogodilo i nije fatalistička da bi unapred tvrdila da je ono što se dogodilo bilo i neizbežno. Ali, odgovor na pitanje šta je stvarni uzrok ratova nikada nije jednostavan. Još od Tukidida i *Istorije peloponeskog rata* znamo da za svaki veći rat postoje dve vrste uzroka: dalji, dublji i pravi, ali skriveni koji se prećutkuju i o kojima se ne govori, i neposredni ili najbliži povodi o kojima se javno govori, ali koji nisu suštinski razlozi za rat.

¹ Kosta Nikolić, *Jugoslavija, poslednji dani 1989–1992*. Knjiga treća: *Razaranje države, stvaranje država*, Službeni glasnik, Beograd, 2022, 235–376.

Što se tiče rata u Bosni i Hercegovini, i savremenici i kasniji istraživači davali su različite, često protivrečne odgovore. Diskutovalo se o tome da li su istorijski, ekonomski, politički, religijski ili neki drugi faktori bili uzrok rata ili su ulogu odigrali svi ovi faktori. Isticalo se da je rat mogao da bude sprečen da se neki od događaja nije desio, da neka odluka nije donesena, da je neki nacionalni vođa postupio drugačije, da je međunarodna zajednica odlučnije delovala u samom začetku sukoba. I još mnogo toga. Što je više uzroka navođeno, otkrivalo ih se sve više i oni su izgledali i podjednako tačni i podjednako pogrešni istovremeno.

Ništa od onoga što je navođeno kao uzrok rata nije moglo da objasni užasno nasilje i masovno ubijanje ljudi. Kada je u svom čuvenom romanu *Rat i mir* objašnjavao uzroke rata između Francuske i Rusije, Lav Tolstoj je pisao da ništa nije bilo „izuzetan uzrok događaju, nego se događaj morao dogoditi samo zato što se morao dogoditi“, da su milioni ljudi, „odrekavši se svojih ljudskih osećanja i svoga razuma“, morali ići sa Zapada na Istok i „ubijati sebi slične ljude onako kao što su pre nekoliko vekova išle gomile ljudi sa Istoka na Zapad i ubijali sebi slične ljude“. Tolstoj je istoriju tumačio kao „nesvestan, opšti, masovni život čovečanstva“ koja se ljudima služi kao oruđem za svoje ciljeve. Ti ciljevi se ne mogu shvatiti razumom jer „što se mi više trudimo da razumom objasnimo te pojave, time nam one postaju nerazumnije i nepojamnije“.²

Da li se u dugoj i previše nasilnoj istoriji još od vremena turskih osvajanja može pronaći objašnjenje za rat u Bosni i Hercegovini, odnosno, da li je krajem 20. veka još jednom nastupilo „vreme sređivanja starih dugova“? Navešćemo reči još jednog velikog pisca, Ive Andrića. U romanu *Na Drini ćuprija* on je pisao da su najveće posledice koje je ostavila turska vladavina u Bosni i Hercegovini bile duh nasilja i kult grube sile. Periodi društvenog napretka bili su samo kratka zatišja u kojima je sve ostalo potiskivano „u onu mračnu pozadinu svesti gde žive i previru osnovna osećanja i neuništiva verovanja pojedinih rasa, vera i kasta i tu, prividno mrtva i pokopana, spremaju za docnija, daleka vremena neslućene promene i katastrofe bez kojih narodi, izgleda, ne mogu da budu, a ova zemlja pogotovu“.³

Rat u Bosni i Hercegovini bio je i verski rat, a istorija nas uči da ni u jednoj drugoj situaciji ljudi ne iskazuju takvu tvrdokornost u činjenju i ravnodušnost u osudi najsvirepijih zločina kao u odbrani „vere i Spasitelja“. Verski rat je oduvek „fanatičan, slep i krvavo stravičan“. U romanu *Gospođica* Andrić je pisao o ljudima

² Lav Tolstoj, *Rat i mir*, II, Prosveta, Beograd, 1968, 8–10.

³ Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, IRO Veselin Masleša, Sarajevo, 1982, 200–201.

različitim po svojim verovanjima, navikama i načinu odevanja, ali jednakih po „unutarnjoj urođenoj i podmukloj surovosti i divljini i niskosti svojih nagona“, o pripadnicima tri glavne vere koji se mrze međusobno, „bezumno i duboko, prenoseći tu mržnju i na zagrobni svet koji zamišljaju kao svoju slavu i pobjedu a poraz i sramotu komšije inoverca“, o ljudima koji se rađaju, rastu i umiru u toj mržnji, „toj stvarnoj fizičkoj odvratnosti prema susedu druge vere“ i koji čekaju „valjan povod da sve one dugo zadržavane mržnje i pritajene želje za rušenjem i nasiljem, koje su dotle vladale osećanjima i mislima, izbiju na površinu“.⁴

Da li je rat zaista bio neminovan i šta se dogodilo u Bosni i Hercegovini već u prvoj godini rata kada je otrovni talas nacionalizma doveo do velike „žetve smrti“ i još većeg razaranja, kada je uništeno na hiljade domova a više od milion ljudi se našlo u izbeglištvu ili je bilo raseljeno unutar Bosne i Hercegovine?

U jednom izveštaju Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji iz septembra 1992. (izveštaj će detaljno biti citiran u poglavlju o ratnim zločinima), rat u Bosni i Hercegovini opisan je kao povratak na neko „prethodno masovno varvarstvo“. Naglašeno je i da su iskusni međunarodni posmatrači, svedoci mnogih ratnih sukoba, jednostavno bili zatečeni „prisutnim stanjem gorčine“, kao i činjenicom da je saosećanje prema drugom odmah nestalo, pa su ljudi koji su godinama bez teškoća živeli kao susedi, odjednom počeli da optužuju jedni druge i „sa mnogo zavisti“ da oduzimaju živote i imovinu slabijoj grupi. U pitanju je bio građanski rat koji se ticao svakog čoveka i vodio se zbog teritorijalne ekspanzije i etničke nadmoći. Članovi Misije bili su šokirani brutalnim postupcima „posebno zle prirode“, a „varvarstvo“ je bilo još izraženije ako se zna da su počinioци nasilja često poznavali svoje žrtve. Priroda rata bila je daleko od organizovanog sukoba uniformisanih armija koje služe priznatoj vladi i poštuju tradicionalna pravila i običaje ratovanja. Ni životna dob ni pol nisu bili prepreka za učestvovanje u ratu, postojala je „sva sila“ uniformisanih i neuniformisanih oružanih grupa i jedinica koje su učestvovalе u sukobu. Neke grupe organizovale su lokalne vođe, neke političke stranke, a brojni pojedinci u rat su najčešće odlazili direktno iz svojih domova, u civilnoj odeći. Iako se mnogi pošteni ljudi nisu slagali sa postupcima ekstremista iz svoje sredine, ipak su smatrali da nemaju izbora i da „moraju svom silinom udariti po drugoj strani“. Tako je uništen koncept zajedničke evropske civilizacije, a duboko ukorenjena mržnja koja je postojala generacijama, dovela „ovaj inače pristojan narod“ do toga da radi ono čega bi se do pre nekoliko meseci gnušao.

Naš opšti stav prema događajima koje smo istražili saopšten je kroz naslov i podnaslov. Mislimo da je u pitanju bio rat koji su svi ključni akteri želeli i prema

⁴ Ivo Andrić, *Gospođica*, Prosveta, Beograd, 1966, 106.

kome su se odnosili kao prema istorijskoj neminovnosti koju treba prihvatiti jer, kako je pisao Tolstoj, svaki čovek ima dve strane života, „život lični“ koji je utoliko slobodniji ukoliko su mu interesi apstraktniji, i „život stihijski, život gomile, u kome čovek neizbežno vrši propisane mu zakone“.⁵

Pobeda nad „neprijateljem“ u ratu bila je kategorički imperativ od koga se nije odstupalo ni u jednom trenutku.

Andrej Mitrović je pisao da je istorija samo večito kretanje i da nje nema bez ljudi, „a ljudi u istoriji nikako nisu apstraktni nego su jedinke koje su psihološki i društveno najtešnje vezane za svoje vreme“.⁶ To je i opredelilo izbor našeg izlaganja: „tradicionalan“, koji se zasniva na nepristrasnom prikupljanju pouzdanih činjenica, umesto „konstruktivističkog“ koji prošlost sagledava kao tekstualnu, narativnu i ideološku „kreaciju“ čime se osporava sazajna moć nauke. Naš stav jeste da se složena suština neke istorijske pojave najbolje može objasniti verodostojnim istorijskim izvorima i saopštavanjem činjenica koje ne „trpe“ naknadnu mitologizaciju.

Kao i u prethodnim slučajevima, izvornu okosnicu monografije čine dokumenti koja se nalaze u interaktivnoj bazi Tribunala u Hagu, odnosno u bazi Objedinjene sudske dokumentacije Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove kao naslednika Tribunala. Korišćeni su i dokumenti iz digitalnog arhiva američkog predsednika Bila Klintonu (Clinton Digital Library) i nemačkog kancelara Helmuta Kola (Helmuth Kohl Transcripts) sa kojih je skinuta oznaka tajnosti.

Istraživanje je obavljeno u okviru projekta *The Multi-ethnic State and National Identities: The Serbian Experience in the 20th Century* (GRANT No. 7731836 – SERBIE20) koji podržava Fond za nauku Republike Srbije.

⁵ L. Tolstoj, *Rat i mir*, II, 11.

⁶ Andrej Mitrović, *Srbija u Prvom svetskom ratu*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1984, 565.